

Sätra centrum

Kulturmiljöutredning

Mars 2019

Nyréns Arkitektkontor

Sätra centrum, Kulturmiljöutredning

Mars 2019
Dnr: E2016-15385

Beställare: Ahnström & Pyk,
projektledare Sandra Marffy

Nyréns Arkitektkontor

Anna Birath, byggnadsantikvarie (ansvarig)
Nico van Gelderen, landskapsarkitekt

Omslagsbild: Nyréns
Övriga nytagna bilder: Nyréns om inte annat anges

Innehåll

Inledning	4
Bakgrund och syfte	4
Metod	4
Avgränsning	4
Gällande lagrum	4
Kulturhistorisk klassificering	5

Historik	6
Äldre historia	6
Sätra gård	6
Stockholm växer utanför tullarna	6
Tunnelbaneförorter	7
1960-talets tunnelbaneförorter	8
Stadsdelen Sätra (med Bredäng)	8
Sätra centrum	11
Förändringar i Sätra centrum	14

Historik - Områdets framväxt i kartbilder och ortofoto	16
---	-----------

Nulägesbeskrivning	18
Geologi	18
Topografi och gröstruktur	18
Plan- och bebyggelsestruktur	19
Centrumbyggnaden - Exteriör	20
Centrumbyggnaden - Interiör	20
Stadslandskapets rumsliga karaktär	22
Utemiljöns karaktär	24

Kulturhistoriskt värde	26
Kulturhistoriska utgångspunkter	26
Dokumentvärde	26
Upplevelsevärde	26

Konsekvenser	26
Konsekvenser vid rivning av centrumbyggnaden och uppförande av nytt torg på samma plats	26

Att tillvarata och utveckla	26
Kvaliteter att tillvarata och utveckla	26
Spår av äldre strukturer/resurser	27

Källförteckning	28
------------------------	-----------

Inledning

Bakgrund och syfte

Stockholm växer i snabb takt med stor bostadsbrist som följd. Fram till år 2020 har staden som mål att bygga 40 000 nya bostäder och ytterligare 100 000 fram till år 2030. En ny detaljplan för Sättra centrum tas fram som en del av delområde 5 i Fokus Skärholmen. Fokus Skärholmen innebar, när projektet sjösattes, en ambition att under den korta perioden av två år möjliggöra 4000 nya bostäder i Skärholmens stadsdelsnämndsområde, jämte en satsning på de offentliga rummen. För att möjliggöra detta har större, mer generella detaljplaner eftersträfvats. Sedan 2015 har ambitionen vuxit och ännu fler bostäder planeras.

Sättra centrum har sedan det byggdes dragits med vissa strukturella problem. Sedan 1990-talet har funnits planer på att förändra centrum kraftigt och tillskapa bostäder. Den nuvarande ägaren önskar riva centrumbyggnaden och skapa ett nytt centrum i form av ett utomhus-torg. Staden har satt igång ett planarbete med dessa förutsättningar.

Denna kulturmiljöutredning tas fram som ett kunskapsunderlag och behandlar platsens kulturhistoriska och stadsbildsmässiga värden. Syftet är att undersöka, beskriva och analysera vari de kulturhistoriska kvaliteterna i området består och fungera som ett stöd i planeringen så att de kulturhistoriska kvaliteterna kan tas tillvara som en tillgång i stadsutvecklingen.

Metod

Den kulturhistoriska värderingen är en tillämpning av Riksantikvarieämbetets analysmetod ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse” som har använts sedan 1970-talet men först 2001 sattes på pränt. Utifrån metoden har områdets kulturhistoriska värde identifierats med utgångspunkt från arkivstudier och en inventering av området.

Arbetet med kulturmiljöanalysen har bedrivits av en byggnadsantikvarie och en landskapsarkitekt med inriktning på kulturmiljö för att ge en bred bild av kulturmiljön och dess historiska och rumsliga kvaliteter. Inventering på plats genomfördes i februari 2019.

Avgränsning

Kulturmiljöutredningen omfattar det ungefärliga detaljplaneområdet samt ett större influensområde för att kunna beskriva området i sitt sammanhang.

Gällande lagrum

Plan- och bygglagen

Enligt plan- och bygglagens 2 kap. 6 § så ska ”bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av god helhetsverkan”. Dessutom ska ”ändringar och tillägg i bebyggelsen göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas”.

Kulturmiljölagen

Inga historiska lämningar är kända inom detaljplaneområdet men kan komma fram när grävningar i området påbörjas. Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. För att automatiskt skyddas av Kulturmiljölagen kap 2 ska lämningen vara tillkommen före 1850. Länsstyrelserna har dock rätt att besluta om fornlämningsförklaring av yngre lämningar ifall de i övrigt uppfyller kriterierna för fornlämning. Det är förbjudet att utan tillstånd enligt kulturmiljölagen kap 2 rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Ortofoto med ungefärlig detaljplanegräns.
Källa: Stockholms stad.

Inledning

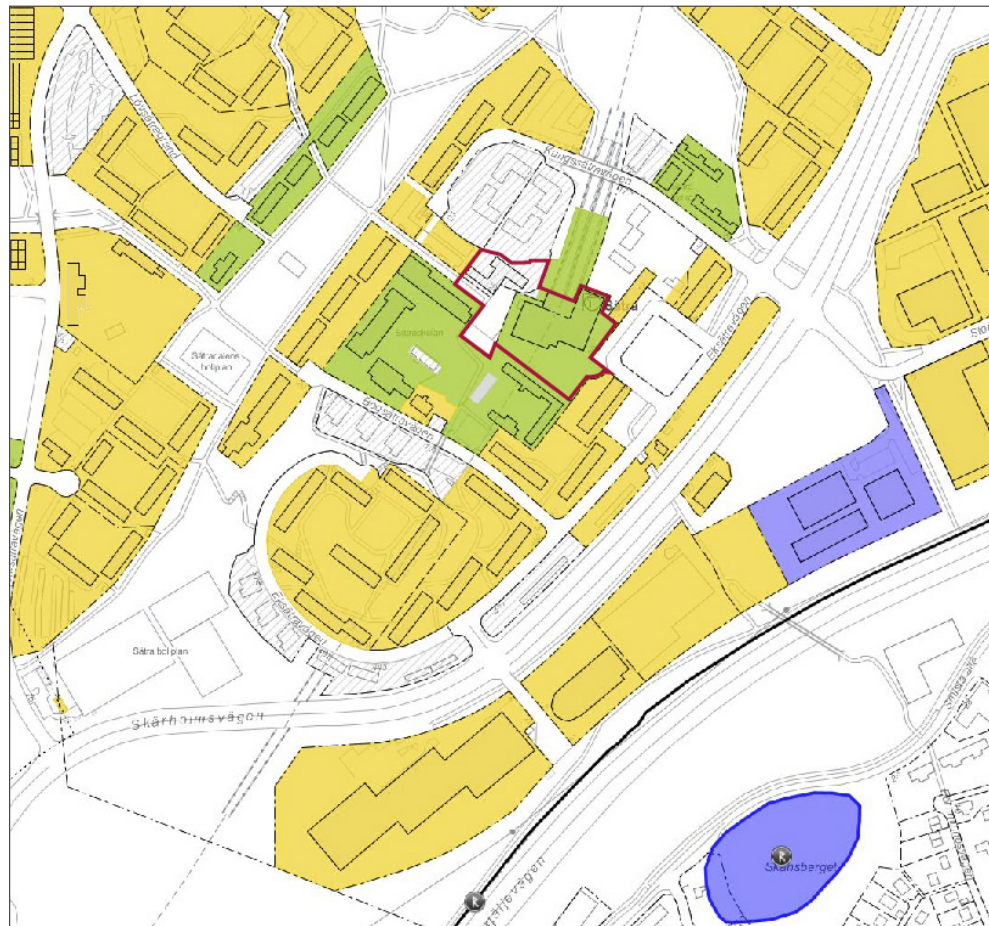
Kulturhistorisk klassificering

Stockholms stadsmuseum har inventerat och klassificerat bebyggelsen i Sättra 2006-2007. Inventeringen och klassificeringen omfattar bebyggelse uppförd före 1990.

Klassificeringen används i det dagliga arbetet inom Stockholms stads olika förvaltningar; i samband med detaljplanering, bygglovsprövning och rivningsansökningar. De olika klasserna kan kopplas till plan- och bygglagens varsamhetsbestämmelser och förbud mot förorsakning vid ändring (PBL kap 8:13, 8:14 och 8:17).

De flesta byggnaderna i stadsdelen är klassade som gula – de har ett visst kulturhistoriskt värde och där gäller varsamhet vid ändring.

Ett mindre antal välbevarade eller särpräglade byggnadsmiljöer är klassade som gröna, till exempel den välbevarade Sätorskolan samt Sätora centrum. Sätora gård och Canons huvudkontor i industriområdet närmast E4:an är blåklassade, den högsta klassen där byggnadens värde är så stort att den utgör ett potentiellt framtida byggnadsminne. För den gröna- och blåklassade bebyggelsen gäller krav på varsamhet vid ändring, men kommunen kan även välja att tillämpa förvanskingsförbudet vid ändring.

Stockholms stads karta med Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering samt fornminnen från fornminnesregistret. Detaljplanegränsen är markerad mettt rött.
Källa: DpWebmap

Historik

Äldre historia

Stockholmstrakten började att befolkas för ungefär 4000 år sedan. Trakten kring Sättra påminde dock fortfarande om Stockholms ytterskärgrård och förblev länge en obebyggd vildmark som först genomkorsades av kringvandrande jägare, fiskare och senare boskapsskötare. Under yngre järnålder (400-800 e.Kr.) slog sig de första bofasta jordbrukarna ner i trakten kring Vårby och Årsta och under vikingatiden var dessa gårdar betydande. Omgivningen vid Sättra hörde till Årsta gård, medan dagens Skärholmshöjden hörde till Vårby gård.

I anslutning till Sättra finns flera fornlämnningar som berättar att området var bebott. På höjderna norr om Skärholmshöjden finns bronsålders/järnåldersgravar och en fornborg, en försvarsanläggning från stenålder/bronsålder/järnålder. Intill Skärholmshöjden finns rester av en boplatz från bronsåldern i form av en skärvestenshöj.

Sättra gård

Namnet Sättra kommer från ordet säter, d.v.s. skogsäng eller utmarksäng och är ett av de äldsta namnen längs Mälaren. De första skriftliga uppgifterna om Sättra är från 1331. Då ägdes en del av marken av kyrkan i Strängnäs och hade troligen avstyckats från Årsta gård som av tradition sägs ha tillhört folkungaätten och Birger Jarl. På 1370-talet ägdes Sättra gård av en Torkil Karlsson som då sålde gården vidare till riksdrotsen Bo Jonsson Grip, en av landets största jordägare. Efter hans död splittrades hans omfattande egendomar och det förmodas att trakten runt Sättra under slutet av medeltiden beboddes av självägande bönder, men att marken senare gick över till kronan. 1619 blev Sättra gård ett säteri och ägdes av Lars Skytte (bror till Johan Skytte som ägde Älvsjö gård). Han slutade som ståthållare på Stockholms

och Uppsala slott och är känd för sitt sociala patos. Han testamenterade gårdens avkastning till de fattiga, genom Danvikens hospital. Hans efterlevande lyckade överklaga testamentet den gången, men när den sista släktingen på gården dog 1870 testamenterade hon egendomen till tre stiftelser; Vänner till Pauvres Honteux, Svenska diakonissanstalten och Stockholms sjukhem. Dessa arrenderade ut marken fram till 1961, då staden efter år av påtryckningar och förhandlingar lyckades köpa marken.

Stockholm växer utanför tullarna

Staden började runt sekelskiftet 1900 genomföra stora markinköp för att trygga stadens expansion med avsikten att på sikt inkorporera de flesta omkringliggande landskommunerna. Brännkyrka inkorporerades 1913 och följdes av Bromma 1916. Därefter avstannade Stockholms utvidgning, på grund av svåra förhandlingar och höga kostnader för inkorporeringen, men framför allt för att den blev en stor partipolitisk tvistefråga där socialdemokrater var för inkorporering och de borgerliga emot. I kringkommunerna växte ett allt starkare motstånd mot Stockholms kolonisering. Det är t.ex. inte en slump att traditionellt borgerliga kringkommuner som Nacka, Lidingö och Danderyd inte har inlemmats i Stockholm.

Vårby gård och Skärholmshöjden i Hudinge hade inköpts 1931 respektive 1944. I 1952 års generalplan föreslogs att tunnelbanan skulle dras vidare från Mälärhöjden till de nyligen inköpta områdena i sydväst. Där emellan låg Sättra gård som ägdes av de tre sociala inrättningarna som i det längsta höll emot en försäljning. När man insåg att staden inte skulle ge sig utan hotade med expropriation gjorde markägarna en egen exploateringsutredning som gav ett markvärde på mer än fem gånger så mycket som staden erbjöd. Efter flera år av rättegångar gick affären i land i början av 1961,

Sättra gård, troligen på 1990-talet.
Källa: Stockholms stadsmuseum, Ingrid Johansson

Sättra gård 1969,
och Sättra vattentorn
under byggnad.
Källa: Stockholms
stadsmuseum

Historik

med hjälp av kapital och förhandlingsinsatser från privata byggbolag, till ett tre gånger så högt pris som staden från början erbjudit. En del av överenskommelsen med byggbolagen gick ut på att frångå beslutet från 1959 att endast låta kommunala bolag bygga på stadens mark och åter igen släppa in privata byggföretag. De tre byggbolagen John Mattson, Skånska cementgjuteriet (idag Skanska), SIAB samt två mindre aktörer gick ihop i ett konsortium "Sätrgruppen" och fick tillsammans 45% av marken.

Tunnelbaneförorter

Under andra världskriget utarbetades de första så kallade grannskapsenheterna i Stockholm med inspiration från sekelskiftets tankar om trädgårdsstäder i England, vidareutvecklade under 1920-talet i USA. Planerna för trädgårdsstaden Radburn utanför New York från 1929 fick stor spridning i Europa och accepterades som en ny grundprincip för planeringen av nya bostadsområden. I England ingick grannskapsstanken i de stora utbyggnadsplanerna för London som utarbetades i början av 1940-talet och resulterade i "The Greater London Plan" 1944. Grannskapsplaneringen i England följdes noggrant från Sverige och manifesterades i Sven Markelius program för generalplan "Det framtida Stockholm" år 1946. Tankarna i detta program låg till grund för Stockholms generalplan från 1952 och i förlängningen för Stockholms tunnelbaneförorter i söder- och västerort.

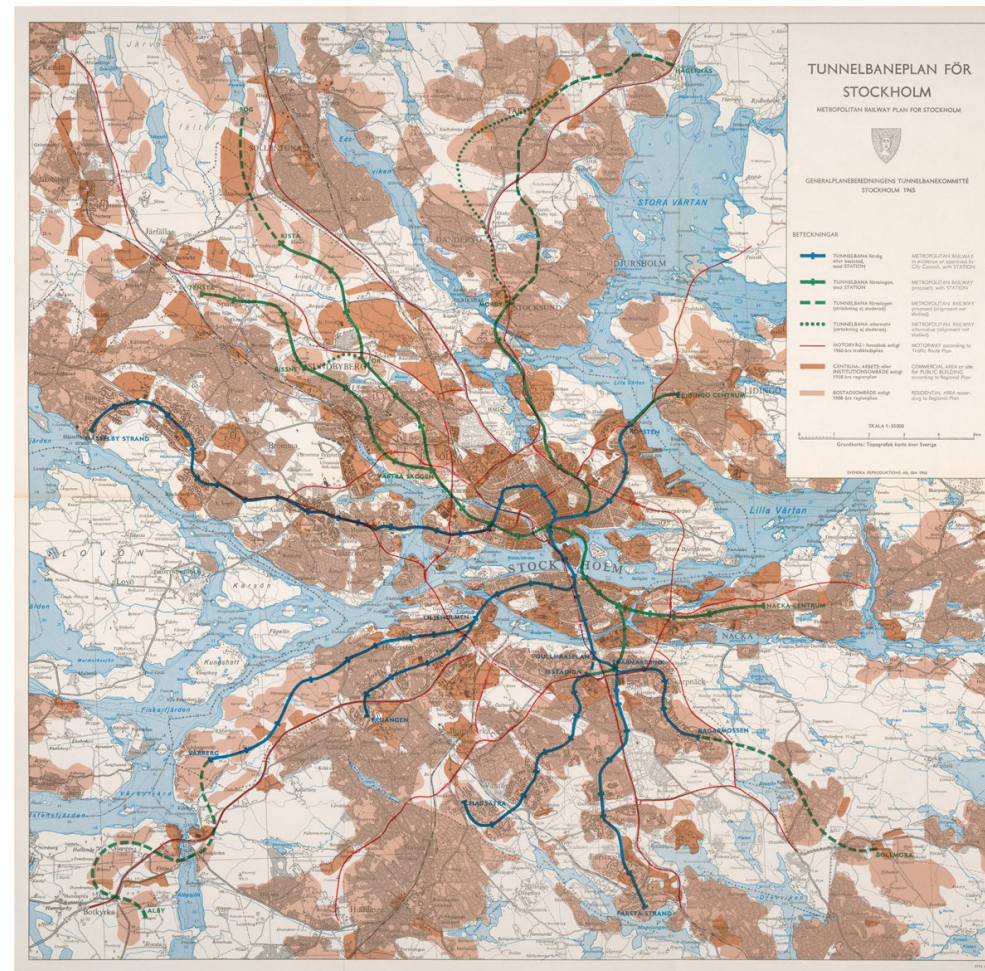
Grannskapsenheten var en del av en decentraliserad stad med naturnära och sunda förorter med väl utvecklade förbindelser med stadens centrum. En förutsättning för dessa var beslutet om ett storskaligt tunnelbanenät i Stockholm som togs 1941. Trots att Stockholms befolkning endast uppgick till 600 000 personer och en tunnelbanesatsning enligt samtida beräkningar inte lönade sig för en befolkning under

en miljon, vågade man ta beslutet då prognoserna visade på en kraftigt ökad befolkningstillväxt och en utökning av bilismen. Den decentraliserade staden uppkom i krigens skugga och skulle också minska den ekonomiska och mänskliga förlusten vid eventuella framtida terrorbombningar.

Från och med slutet av 1940-talet växte nya förorter upp i de lantliga omgivningarna väster och söder om staden till övervägande del utformade efter idéerna i Det framtida Stockholm. I mitten av varje stadsdel skulle det finnas ett centrum med nödvändig kommersiell och kollektiv service. Bostadshusen skulle vara av olika storlek och karaktär för att ge en variationsrik stadsbild och erbjuda moderna bostäder. Byggnaderna skulle uppföras som hus i park, med bevarad naturmark och med sjunkande exploateringstal från centrum och utåt. Alla bostäder skulle ligga på gångavstånd från tunnelbanan och genom trafikseparering skulle bilar kunna föras fram i området utan att störa gångtrafiken. En grannskapsenhet skulle bestå av ett väl definierat område om 10 000 – 15 000 invånare som genom sin storlek och struktur skulle skapa överblick, hemkänsla och samhörighet. I dessa grannskap skulle även demokratiskt sinnade människor fostras, i förlängningen människor som inte skulle låta sig förledas av någon krigshetsande demagog.

Områdena gavs en tydlig avgränsning som skulle främja tillhörigheten. Avgränsningen utgjordes av trafikleder eller en krans av naturmark. Grannskapsenheten planerades med hänsyn till terrängen, vegetationen och utsikten. Ofta sparades äldre gårdsmiljöer, vars byggnader kom att användas för olika kommunala verksamheter och tillhörande park- eller hagmark utnyttjas som allmänt tillgänglig rekreationsyta. Årsta är ett exempel på en tidig grannskapsenhet.

Den växande bilismen blev med tiden ett stort säkerhetsproblem, särskilt för barnen.

Tunnelbanekarta från 1965. Källa: Stockholmskällan

Historik

Samtidigt sågs bilen som en oundviklig del av välfärdssamhället. Staden upplevdes på ett nytt sätt från bilen i hög fart och efter andra världskriget var även vyn från förarsätet en parameter vid planeringen av staden, t.ex. höga byggnader som skulpturala effekter i stadslandskapet. Den ökade trafiken gjorde också att trafiksepareringen utvecklades. Barnen skulle kunna röra sig säkert mellan bostad, skola och centrum. Redan i tidiga tunnelbaneförorter som Kärtrorp och Bandhagen finns utvecklade gångstråk som aldrig eller sällan korsar någon gata.

1960-talets tunnelbaneförorter

När turen kom till planeringen av röda linjen med tillhörande tunnelbaneförorter i sydväst hade kritiska röster börjat höras mot den decentraliserade staden. Under 1956 fördes en debatt, inte bara i dagspressen utan även i kultur- och facktidsskrifter där grannskapsplaneringen ansågs resultera i nya sovstäder utslängda som öar i skogs- och jordbrukslandskapet. Kritiken handlade, förutom om avståndet till stadens centrum, om de problem som uppkom när en homogen grupp i familjebildande ålder flyttade in med en mycket stor andel barn som följd, samt bristen på service, aktiviteter och samlingspunkter för framför allt ungdomar.

För att bemöta kritiken och analysera erfarenheterna av grannskapsplaneringen gjordes parallellt med generalplanarbetet en utredning (beslut 4 dec 1956) som klargjorde bakgrunden till grannskapsplaneringen, den historiskt stora befolkningsökningen och behovet av en stor mängd bostäder. Sedan gjordes en analys av erfarenheterna av de moderna planeringsprinciperna inom rubriker såsom "Sovstadens problem, grannskapsplaneringens problem och lokala centrumbildningar och dess problem".

I tidiga utredningar planerades för tre tunnelbanestationer runt Sätträ gård (tunnelbanestationen Vårberg kom till senare). För att

Förstag till generalplan för Sätträområdet från den 9 september 1960. Planen antogs med få ändringar. I övre högra delen finns Bredängs centrum och i kartans nedre mittendel ligger Sätträ centrum. Källa: SBK, Centrala expeditionen.

Stadsdelen Sätträ (med Bredäng)

Generalplanen för Sätträ hade påbörjats och godkänts av stadsfullmäktige innan markköpet var klart och fastställdes av Kungl. Majt. redan i januari 1962. Sätträ gårds område omfattade två tunnelbanestationer, Bredäng och Sätträ. Sätträ fick namn efter Sätträ gård medan området som tidigare hetat Jacobsberg fick namn efter det mindre torpet Bredäng för att inte förväxlas med Jakobsberg i Järfälla.

Eftersom riksettan var på väg att byggas om till Europaväg med motorvägsstandard med endast ett fåtal anslutningspunkter, skapades en

intelligande huvudled, Skärholmsvägen, från vilken man når Sätträ via ett fåtal matargator och en yttre matarring. Dessa matargator orienterades så att man inte skulle behöva färdas längre än 250 meter på bostadsgator för att nå sitt mål i området. Planskildheter och möjligheter att röra sig på gångvägar separerade från biltrafiken planerades inom hyreshusområdet men inte fram till enfamiljshusen. Ett fullständigt separerat vägnät ansågs inte vara nödvändigt och ej heller ekonomiskt genomförbart.

Sätträ och Bredäng planerades tillsammans att få ungefär samma exploatering som Hagsätträ

Historik

-Rågsved, en relativt stor täthet som skulle ge möjlighet till korta gångavstånd och utbyggd service. Tätheten bland hyreshusen var svår att få till eftersom kraven på p-platser och lekplatser skärpts och terrängen var svårare. Lösningen var att skapa en större andel höga skivhus. Dessa förlades framför allt till Bredäng, men även Sätra fick tre stora skivhus vid centrum. Dessa omgärdades av en krans av trevåningslameller som framför allt byggdes på skogsmark. Lamellerna är grupperade vinkelrätt mot varandra för att skänka stadga åt bebyggelsen i den kuperade terrängen. Längre bort tillkom en stor mängd enfamiljshus (radhus, kedjehus och villor) som främst förlades till de lertäckta dalgångarna som hade mer komplicerade grundläggningsförhållanden. Den högre andelen enfamiljshus (30%) tillkom då undersökningar förutspådde en ökad efterfrågan på ett sådant boende. Genom koncentrationen av enfamiljshus möjliggjorde man rationellare byggnadsmetoder, men frångick samtidigt närhetsprincipen till tunnelbanan som tidigare varit vägledande. I Sätra och Bredäng placerades inte längre små butiker ute i områdena som tidigare, utan handeln koncentrerades till tunnelbanestationerna för att öka butikernas bärkraft.

Bostäder prioriterades framför industrier och kontorshus i regionplaneringen för sydvästra Stockholm. Verksamheter tillkom i mån av plats eller där bostäder var olämpliga. I Sätra placerades verksamheterna som en buffert mellan Skärholmsvägen och den blivande motorvägen. Industriområdets västra del planerades för ett sjukhus, något som inte kom att realiseras.

Kritiken mot förortsbebyggelsen hade också gällt bristen på orienterbarhet och ordning hos bebyggelsen. Detta försökte man bemöta genom att strukturera fåtalet hustyper. Den småkulliga topografin tvingade fram slingrande vägar, men de olika bebyggelsegrupperna orienterades inte längre längs med höjdkurvor-

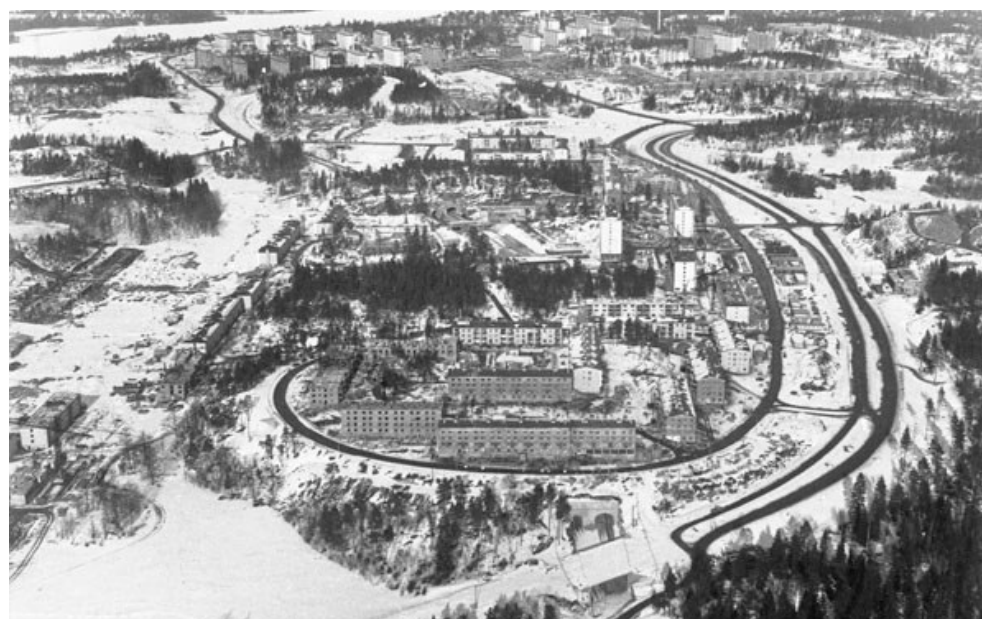
na utan gavs en tydligare geometri som skulle bidra till en "formell stadga" åt stadsdelen enligt generalplanens beskrivning. Sättras höga skivhus skulle också annonsera stadsdelen från huvudleden och motorvägen, där de avtecknade sig över den låga industribebyggelsen som planerades närmast motorvägen. Kontrasterna i skala mellan höghus - låghus - friområde skulle bidra till klarhet i stadsplanen. Genom att placera tunnelbanestationerna i Bredäng och Sätra långt ifrån varandra minskade man även risken att hyreshusgrupperna växte ihop - vilket skulle försämra orienterbarheten och upplevelsen av att ha en tydlig hemvist.

En större ordning och stadsmässighet skulle också åstadkommas genom att inte längre spara små rester av naturmark på de enskilda fastigheterna. På fastighetsmark skulle marken ges tydliga nya funktioner, medan naturmarken sparades i större sammanhängande stråk. I Sätra finns Sätradalen, en bilfri central park från vilken man kan nå vidare ut i Sätmaskogen. Sätmaskogen har en värdefull natur som värnades som friluftsområde redan när 1960-talets stadsdelar planerades och som är naturreservat sedan 2006.

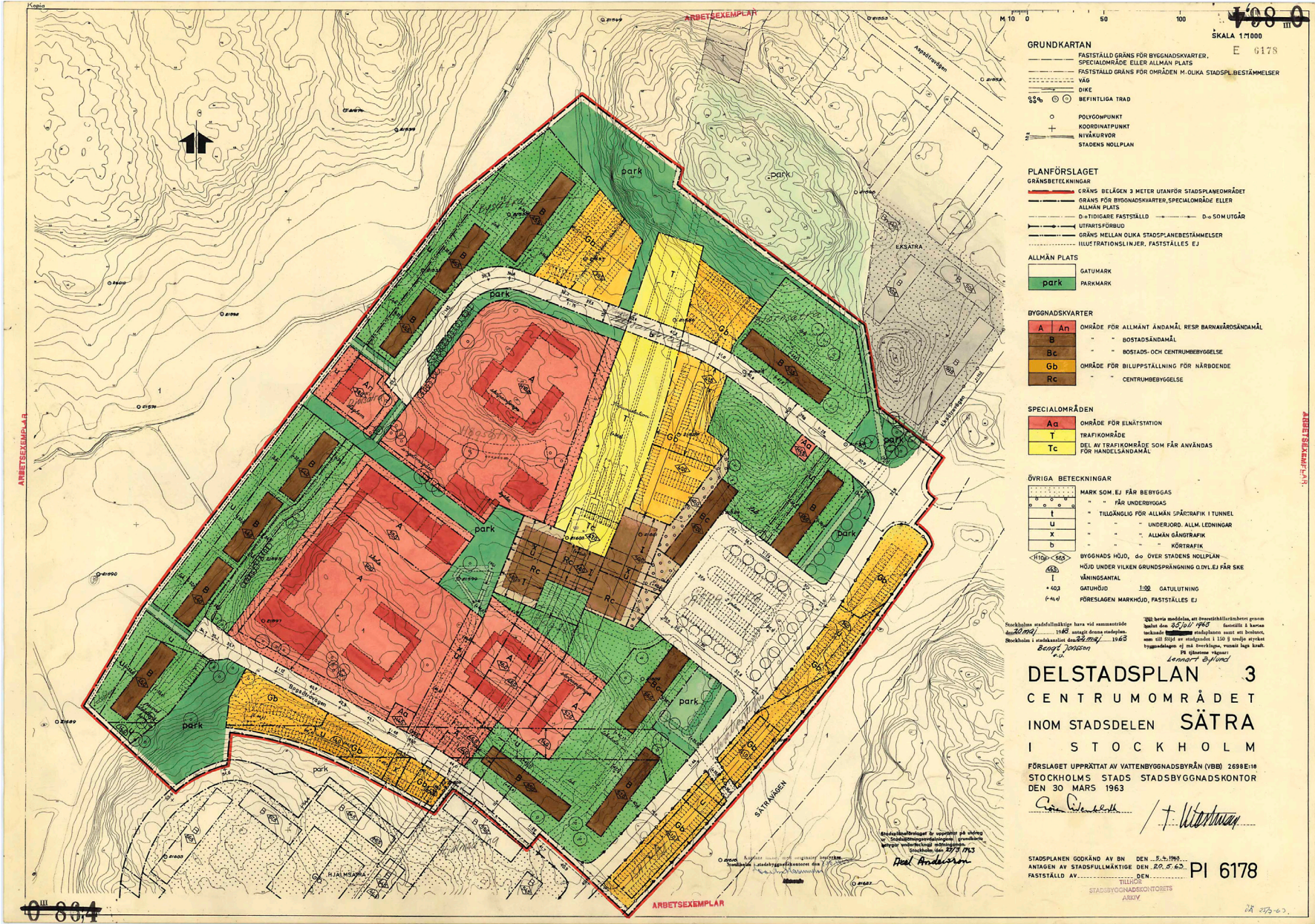
I Sätra planerades för ett fluktuerande skolbehov. En grundskola placerades nära centrum för att lokalerna även skulle vara attraktiva för fritidsverksamheter. Övriga skolor tänkte man sig kunna placera ut efter behov på de allmänna ytor inom de olika bostadsgrupperingarna.

Sätra byggdes i huvudsak ut mellan 1964 och 1967 och bestod då av 66 flerfamiljshus och 548 enfamiljshus (även radhus inräknade). Samplanering och den snabba byggtakten berodde på en väl fungerande samverkan mellan de privata byggherrarna i "Sätragruppen" och staden.

Sätra byggs upp på kort tid. Fotografier från 1964 och 1965. Källa: Stockholmskällan

Historik

Den första detaljplanen för centrum från 1963. Trots den varierade topografen är bebyggelsen helt formellt hållen och rätvinkligt placerad. Det enda som skiljer sig åt är centrumbyggnaden som istället följer tunnelbanans sträckning. Källa: SBK

Historik

Sätra centrum

Sättras tunnelbanestation och centrum förlades något förskjutet i området, intill huvudleden Skärholmsvägen. På så vis tänkte man sig att tunnelbanan skulle knyta samman de båda delarna på ömse sidor om Skärholmsvägen och försörja även industriområdet med persontransporter, samt att dessa personer skulle kunna nyttja och ge personunderlag för servicen i centrum. Alternativa placeringar av centrum prövades, både närmare Skärholmsvägen och vid Sättradalens parkstråk, men frångicks då antingen gångavstånden blev för långa eller problem med varuleveranser skulle uppstå. Istället placerades centrum mitt över tunnelbanan.

Centrum markerades från genomfartsleden Skärholmsvägen av de tre höga skivhusen, medan själva centrumbyggnaden hölls låg. Den för 1960-talet så tidstypiska kontrasten i skala syftade till att trots hög exploatering skapa ett intimt centralt rum. Framför centrum skapades en kombinerad besöks- och infartsparkering med 180 platser. Tidiga planer fanns till och med på ett parkeringsdäck i två våningar.

Sätra centrum ritades av Vattenbyggnadsbyrån (VBB) och arkitekterna Gunnar Lindman, Harald Mjöberg och Åke Arell. Arell hade vid en studieresa studerat amerikanska inglasade köpcentra och inspirerats av de fördelar som dessa förde med sig. "Southdale Center" i Minnesota från 1956 är ett känt exempel som länge räknades som världens äldsta köpcentrum. Faktum är dock att köpcentret "Shopping" i Luleå, ritat av Ralph Erskine, invigdes året innan och följdaktligen är världens äldsta köpcentrum.

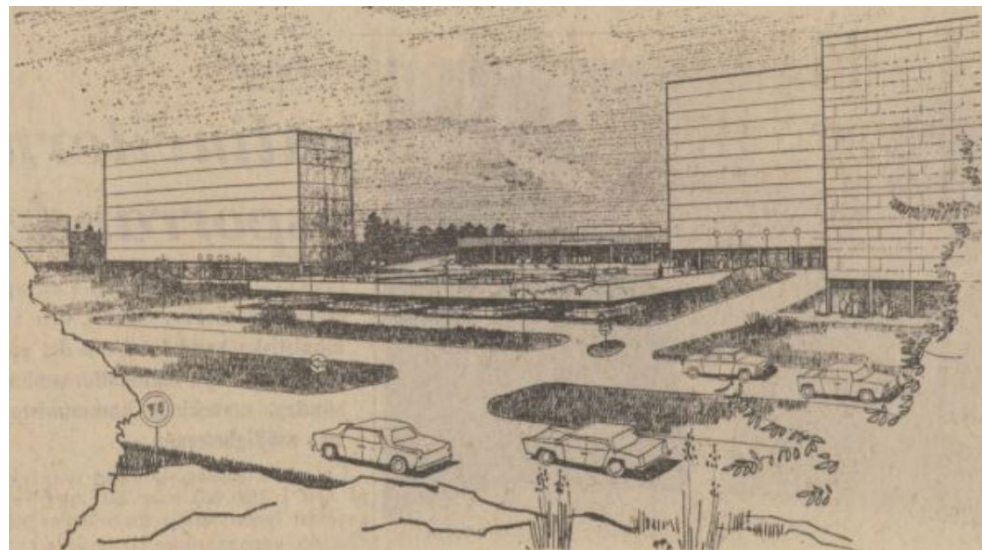
Centrum utformades som en sammanhängande byggnad på och kring tunnelbanestationen med ingång från en inbjudande entréplats mot öster med möjlighet till angöring och parkering, samt ingång från ett helt bilfritt torg i väster som vetter mot det centrala gångstråk som fortsätter ut i den centrala parken, Sättradalsparken. Förplatserna ritades av stadens

parkavdelning med en detaljering typisk för Stockholms torgbildningar under 1940-60-talet, när Holger Blom var stadsträdgårdsmästare och Erik Glemme gestaltande arkitekt. Där fanns de typiska stenmurarna, de formklippta träden och standardbelysningen, men i en specialkomposition för varje stadsdelstorg.

Entréerna till centrum accentuerades med platta, långt utstickande, skärmtak med taklatterner. Byggnaden hade fasader av vitslamat tegel samt en bred taklist i mörkt impregnerat trä dit butikernas skyltar lokaliserades. För att styra in folkströmmen till det övertäckta torget var byggnaden nästan helt sluten utåt. Runt det östra torget fanns dock flera verksamhetslokaler i skivhusens bottenvåningar. Detta torg fick även konstnärlig utsmyckning. Mellan centrum och närmaste höghus skapade skulptören Lasse Cederberg ett racke av svartmålade järnrör och på andra sidan torget uppfördes tre skulpturala betongmurar för att dölja pissoar och lastgård. Murarna formgavs och gjöts av Eva Lange, Marie Stenqvist och Nils Göran Rosén.

Byggnaden uppfördes av prefabricerade betongpelare och balkar med tak av lättbetong. Under taket ett högt sittande fönsterband som ursprungligen hade invändiga fasta träjalusier för att inte verka bländande. Golvet och delar av väggarna i hallen kläddes med slitstark brun klinker. Ovanför butiksfönstren och under fönsterbandet samlades butiksskyltarna mot hallen. Betongen var vitmålad och butiksfönstren av svarteloxerad aluminium. De fåtaliga och slitstarka materialen gav ett stramt och avskalat uttryck. För att mjuka upp intrycket placerades ett antal fasta blomlådor och sittplatser ut i hallen. I anslutning till konditoriet fanns i hallen en kiosk och en servering.

Tunnelbanehallen mynnar direkt i det övertäckta torget som räknas som Stockholms första inomhustorg. Skalan på centrum är förhållandevis modest och beräknades endast tjäna den

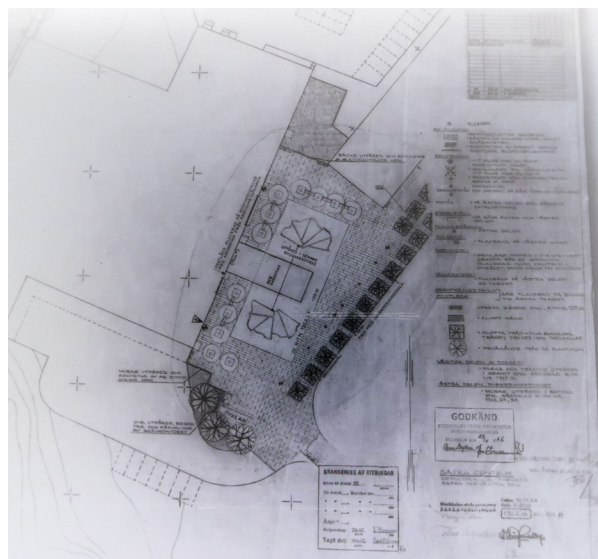
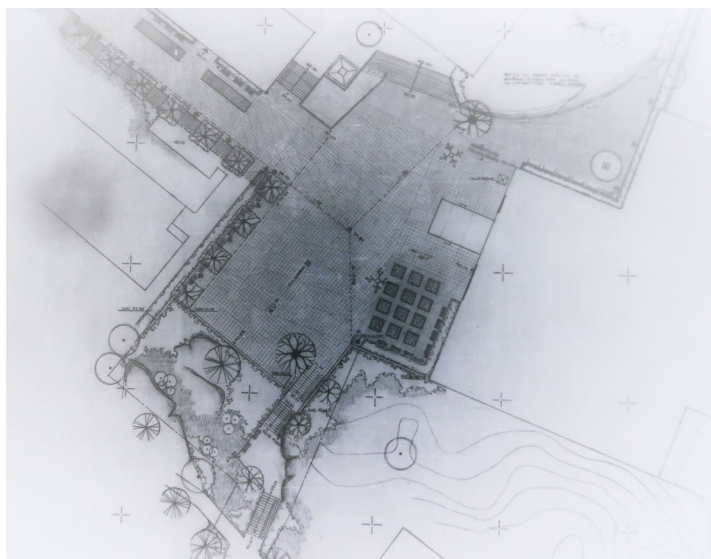
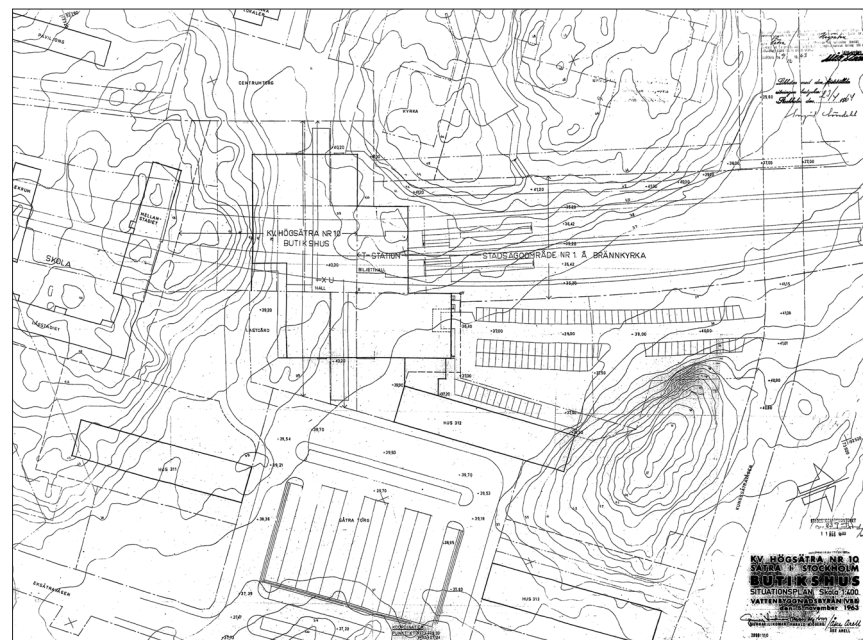
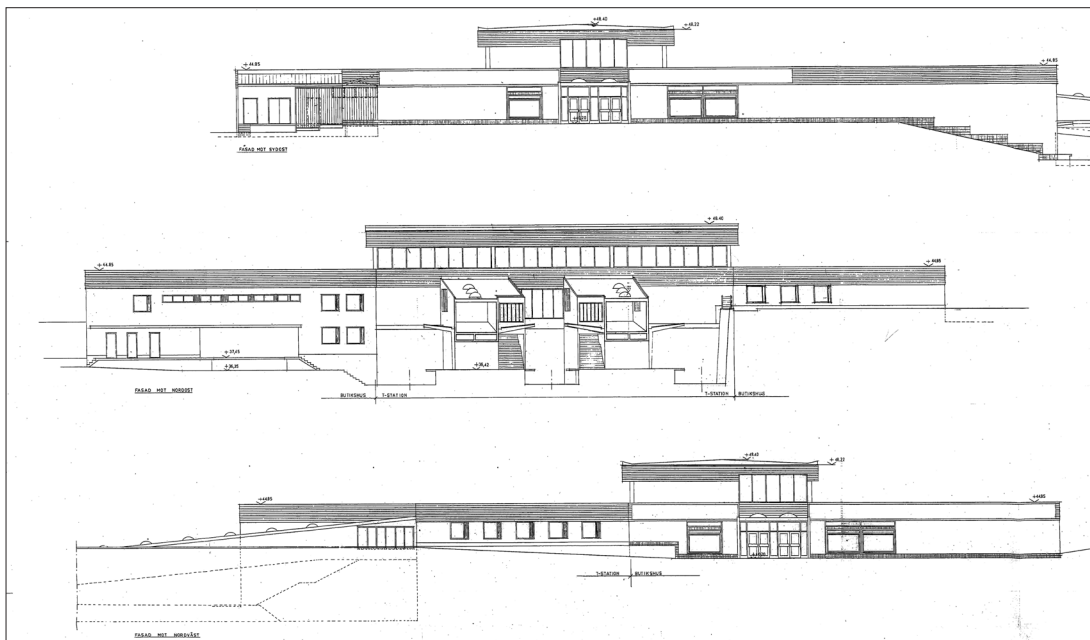

En tidig visionsbild för Sätra centrum. De höga skivhusen markerar centrum som kurar lågt och indraget. Parkering sker i ett två våningar. Det blev endast markparkering i Sätra, men greppet med parkeringsdäck invid centrum återkommer snart i det blivande Skärholmen. Källa: Artikel i Svenska Dagbladet med rubriken "Stockholms första inomhustorg byggs i Sätra" 1962-11-21

En tidig visionsbild för inomhustorget. Källa: DLV, Den lille vattenbyggaren 1966

Historik

Ovan till vänster: Ursprungliga fasadritningar för Sättra centrum. Källa: SBKs arkiv
 Ovan till höger: På situationsplanen från 1963 syns hur väl inpassad centrumbyggnaden och tunnelbanans dragning är mellan bergknallarna. Där syns också hur mycket man var tvungen att spränga. Källa: SBKs arkiv
 Till vänster: Planritning för de båda torgetorna från 1964. Förslagen kom inte helt att realiseras, bland annat blev det inga trappor upp mot Högsättrahöjden från västra torget och den tudelade snäckformade fontänen på östra toget kom aldrig till utförande. Källa: Gatu- och Fastighetskontorets arkiv

Historik

egna stadsdelen. Antalet butiker översteg dock de butikslokaler som redan tidigare lokaliserats till tunnelbanestationerna på gröna linjen, t.ex. stationen vid Farsta centrum och Blackeberg. Sättra centrum var den första centrumanläggning i Stockholm som kom till stånd genom en samverkan mellan privata intressen, "Sättra-gruppen", och staden.

Tunnelbanan till Sättra planerades stå klar i november 1965, men arbetet forcerades så att den kunde invigas ett halvår tidigare, den 16 maj 1965. Invigningsdagen gick tåg på båda spåren, framförda av en manlig och en kvinnlig förare, från den likaledes nya stationen Östermalmstorg till Sättra. Verksamheterna i Sättra centrum öppnade samtidigt, även om den festliga invigningen dröjde till den 27 november samma år. Inne i hallen fanns då Konsum, Ica, Sättra fisk, Festa konditori, Corner bar, Svenska Handelsbanken och posten. Vid östra torget låg ett apotek, en damfrisering, en snabbtvätt, en glasmästare, en bilfirma och en körskola.

Hallen var från början inte helt klimatiserad. Brandkåren krävde antingen ett helsprinklat rum eller breda luftspalter under takfoten. Det senare alternativet valdes av kostnadsskäl, vilket fick till följd att komforttemperatur inte kunde uppnås vintertid, då utblåset av varmluft från verksamhetslokalerna inte räckte för att värma upp det stora rummet.

Ovan t.v.: Southdale Center i Minnesota.

Källa: Wikipedia

Ovan t.h.: Sättra centrum 1965. Planformen med förskjutna volymer och ett förhöjt mittparti påminner om det amerikanska köpcentret.

Källa: Stockholms stadsmuseum

T.h.: Interiör från 1965-66. Lägg märke till de glasade fasaderna på ICA-butiken till höger. Dessa sattes senare igen efter upprepad skadegörelse.

Källa: DLV 1966

Längst t.h.: Sättra centrum med ursprunglig fasadutformning och skärmtak med ljuskupoler.

Foto från 1972. Källa: Stockholms stadsmuseum

Historik

Förändringar i Sättra centrum

På 1970-talet togs inomhustorget blomsterplanteringar och konditoriets lilla paviljong bort. Växtligheten hade inte klarat av klimatet och slitaget och blomsterbehållarna hade kommit att fungera som papperskorgar. Dålig akustik och skadegörelse gjorde att konditoriet inte längre ville ha någon servering i hallen. På södra torget tillkom 1974 skulpturen "Dockvagnen" av Gunnel Frieberg.

Butikerna i Sättra centrum hade svårt att hävda sig i konkurrensen med Skärholmen och Bredängs centrum. På 1980-talet stängdes banken och på 1990-talet försvann posten liksom Konsum.

1991-1992 utfördes en genomgripande upprustning projekterad av White arkitekter. Den stramt modernistiska byggnaden med bruna klinker- och trädetaljer fick ljusare ytskikt med för 1990-talet tidstypiska detaljer med postmoderna stildrag. Som exempel byttes den bruna golvklinkern ut mot ljusa beige och grå keramiska plattor i mönster och knippen av globformade lampor sattes upp längs med väggarna. De fasta träjalusierna framför fönstren togs bort och hallen målades om. Passagera mot torget hade tidigare varit delvis uppglasade, men sattes igen efter problem med upprepad skadegörelse. Tunnelbaneperrongen och passagera fick 1994 färgglada kakelutsmäckningar av konstnären Päivi Ernkqvist. De individuella skyltarna till butikerna byttes ut mot enhetliga skyltar, ett genomgående band av vit plåt med svarta bokstäver. Därmed uppfylldes ursprungsarkitekternas vision om en sammanhållen skyltning i hallen. Skärmtaken mot torget byttes ut mot mindre utspringande gråmålade metallkonstruktioner med sadeltak av glas. Närmast fasaderna lades fältsten. De mörkbruna trädetaljerna på fasaderna målades vita.

1999 sålde Stockholmskem AB centrumbyggnaden till Wihlborgs Fastigheter AB (Fabege) som 2006 sålde centrum vidare till Örnbergets Fastighetsförvaltning AB (Leif Ivan Karlsson). Samma år målades entrétak och andra utvändiga detaljer lila. Örnberget genomförde senare en upprustning av de flesta ytskikt i centrum. Bland annat byttes golvet i hallen ut igen, skärmtaken och andra fasaddetaljer målades signalgula och skyltningen ändrades. Det mesta av det vitslammade teglet putsades över liksom klinkersockeln. Kakelutsmäckningen i passagera doldes bakom nya ytskikt. I hallen byggdes en två våningar hög volym som visserligen förbättrade akustiken i hallen, men även tog bort det mesta av den öppna volymen och skapade trånga passager genom byggnaden.

Sydvästra entrén 2007 (källa: TT) och 2019.

Hallen efter renoveringen 1991 (Foto 1999, ur "Efterkrigstidens centrumanläggningar") och idag efter Örnbergets inställda volym.

Historik

2010 rustade Stockholms stad det nordvästra torget med en gestaltning av Nivå landskapsarkitekter.

2016 köptes Sättra centrum av Curt Ahnströms Sättra centrum Fastigheter AB. Efter det senaste ägarbytet har entrépassagerna renoverats och försetts med konst av Madeleine Pyk.

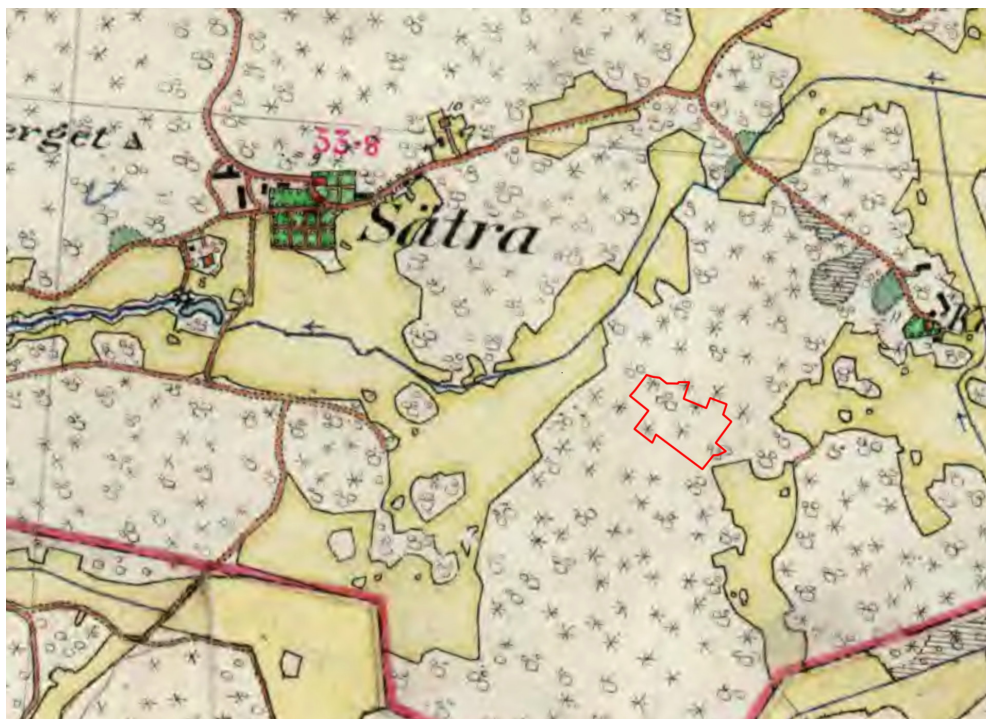
Tunnelbanans vänt hall har genomgått vissa förändringar genom åren, men bevarar stora delar av den ursprungliga glaserade väggklinkern och golvklinkern, som tidigare även fanns i den stora hallen. De ursprungliga ramperna ner mot perrongerna har kompletterats med hissar. Rampernas sidor pryds, som tidigare nämnts, sen 1994 av Päivi Ernkviks kakelutsmyckning ”Tusen och en natt.

Uppe: Sättra centrum's mest synliga fasader har förändrats mest. Däremot finns ursprungliga fasadmaterial kvar mot de mindre synliga baksidorna. Till vänster syns det vitslammade teglet mot tunnelbanespåren medan teglet och träpanelen mot torget har putsats över. Till höger syns den helt oförändrade betongfasaden med brunlaserad träfris mot tunnelbaneschaktet

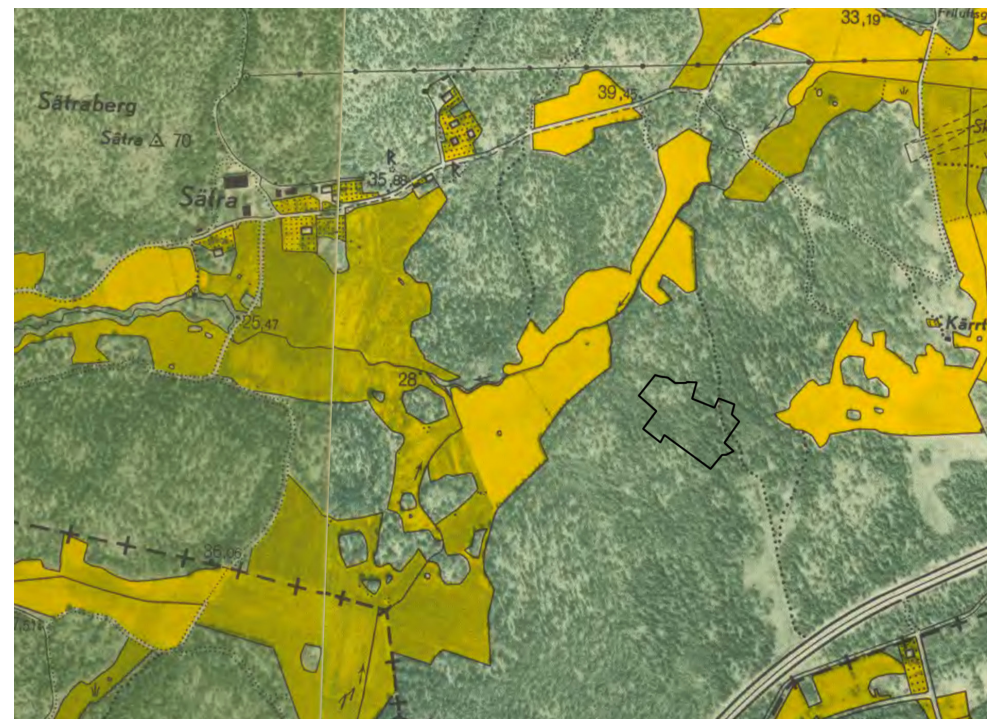
Nere: Den inställda volymen i centrumhallen och förändrade ytskikt har helt förändrat upplevelsen av inomhustorget.

Historik - Områdets framväxt i kartbilder och ortofoto

1901 (källa: Lantmäteriet)

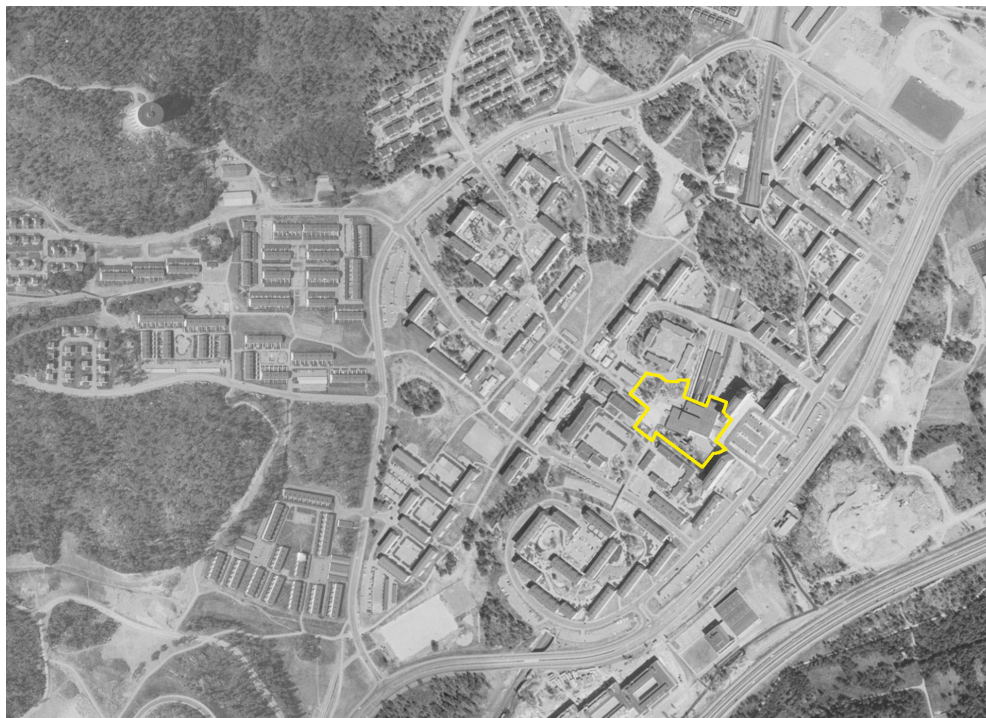
Sättra gård ligger med sina trädgårdar i ett jordbrukslandskap med åkrar och slätterängar interfolierade med skogs- och höjdparter där boskapen betade. Dagens Sättra centrum (markerat med röd linje) ligger i utmarken i ett skogsparti. Genom odlingslandskapet rinner Sättrabäcken.

1951 (källa: Lantmäteriet)

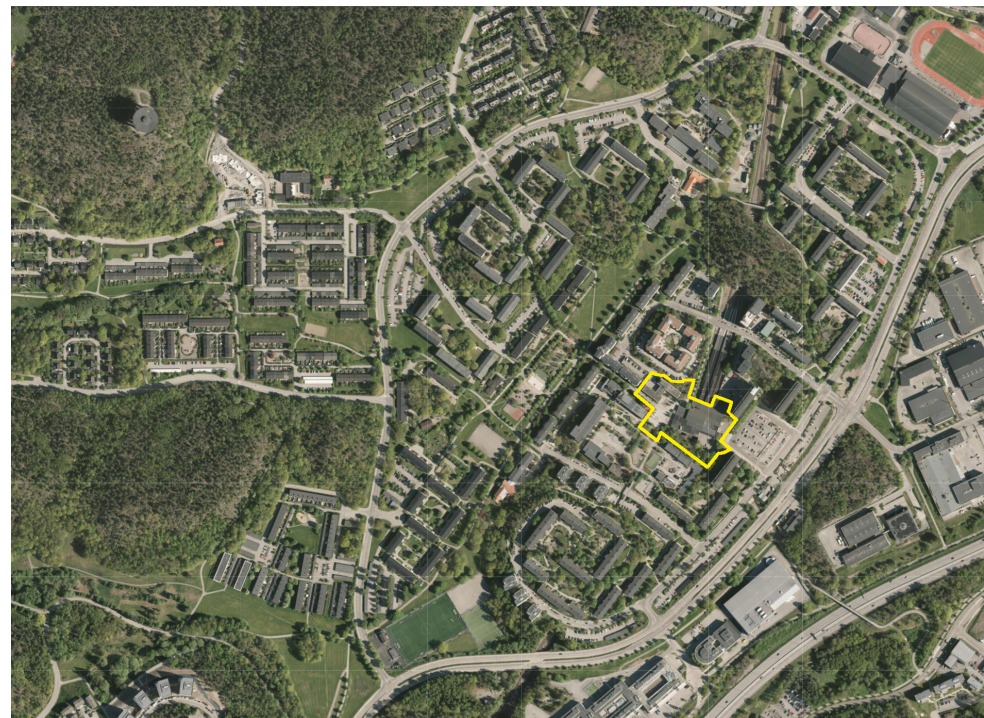
Femtio år senare ser situationen i stort sett likadan ut, men den aktivt brukade markarealen har minskat något. I nedre högra hörnet löper den nya Riksettan sedan 1940-talet, som senare blev E4:an. Genom dagens centrumtomt (markerad med svart linje) löper en skogsstig i en sänka mellan bergknallarna.

Historik - Områdets framväxt i kartbilder och ortofoto

1975 (källa: Stockholms stad)

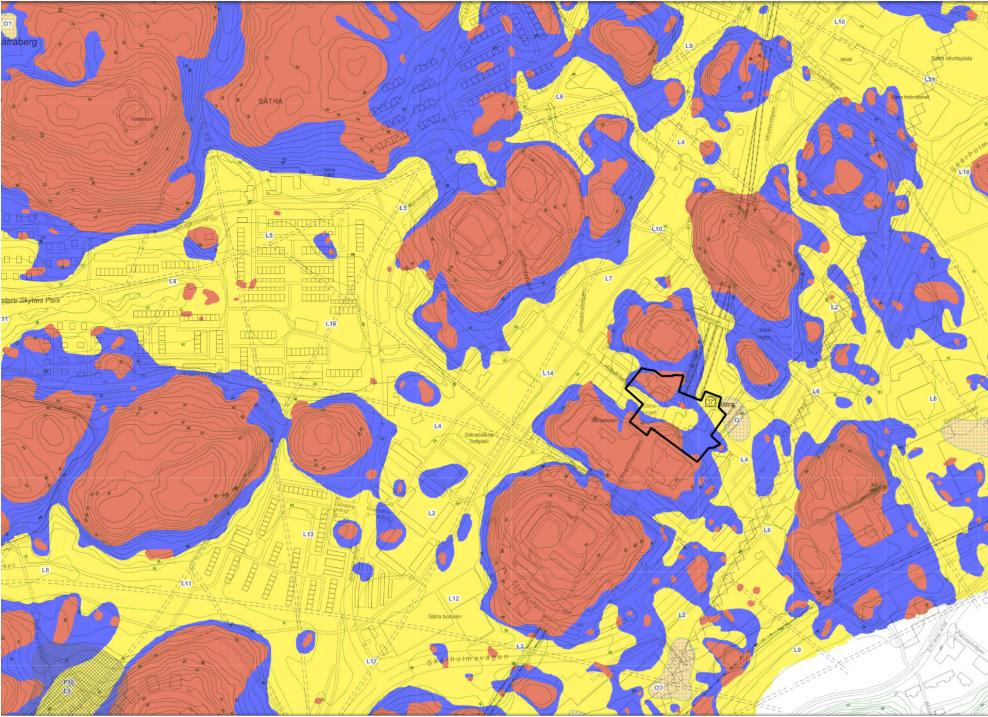
1975 är huvuddelen av Sättra färdigbyggd sedan länge. Sättra centrum och flerbostadshusen ligger i huvudsak på gammal skogsmark, medan åkermarken antingen bebyggs med radhus eller används som parkmark. Största delen av Sättrabäcken har kulverterats. Centrum har passats in mellan bergknallarna. Den naturliga sänkan mellan höjderna har breddats och fördjupats för tunnelbanespåren. Av skogsstigen finns inte längre något spår.

2015 (källa: Stockholms stad)

40 år senare har planterade träd och buskar växt sig stora. Den glest anlagda stadsdelen har börjat förtätas.

Nulägesbeskrivning

Geologi (källa: Stockholms stad)

Sättra centrum ligger inkilad i regionens sprickdalslandskap som består av en kombination av skogsklädda bergsryggar och öppna låglänta partier och dalgångar. Inlandsisen rundade av bergknallarna och lämnade ett tunt lager morän på höjderna. När inlandsisen smälte undan för ca 10 000 år sedan var dalgångarna fortfarande vattendrag. I vattendragen sedimenterades över tiden mäktiga lerlager. Som ett resultat av landhöjningen utvecklades dessa låglänta delar till odlingsbygd.

Projektområdet (markerat med svart linje) är dels situerat på berg och morän fast centralt finns ett mindre låglänt parti som gav plats till centrum och som blev förbindelsestråk till

östra dalgången (Skärholmsvägen) och västra dalgången (Sättradalsparken). Spårdragningen förlades till en nord-sydlig sänka.

Byggnadsgeologisk karta (ca 1980)

	Berg i dagen
	Morän
	Organisk jord
	Lera
	Fyllning
	Krosszon
	Sprickzon
	Lerans mäktighet i meter
	Fyllningens mäktighet i meter

Topografi och gröstruktur (källa: Lantmäteriet och Stockholms stad)

Höjderna varierar inom projektområdet från ca +40 upp till +52 meter över havet (nollplanet). Sättra centrum ligger inklämt mellan flera markanta höjder. Direkt mot söder finns skolans utsträckta höjdplatå (nr. 1 på kartan) mellan +46 och +48 meter som på norra sidan lutar brant ner mot centrum. Norr om centrum finns Högsättrahöjdens höjdplatå (nr. 2), ca +46 meter och bebyggd med bostadshus. Den obebyggda (men kringbyggda) bergshöjden direkt nordöst om centrum (nr. 3) uppgår till ca +52 meter. Till sist finns den stora obebyggda bergshöjden norr om Kungssättravägen (nr. 4) som har en högsta höjd på ca +60 meter.

De stora nivåskillnaderna har bidragit till placeringen av spårets tunnlar och själva stationen

i sänkan mellan höjderna. De topografiska förhållandena i kombination med tunnelbanans placering gör att Centrum framförallt nås från väster och öster.

Nulägesbeskrivning

Plan- och bebyggelsestruktur

Sätra är en stadsdel som planerats och byggts upp från grunden under en begränsad tidsperiod. Planstrukturen är anpassad till de topografiska förutsättningarna. I det kuperade området har vägar, gångstråk, parker, idrottsplatser, skolgårdar och radhus förlagts till lerrika dalgångar med komplicerade grundförhållanden. Lamellhus och högre skivhus har förlagts till högre liggande partier med tunnare lerlager, morän eller fast berggrund.

Gatorna slingrar sig genom stadsdelen medan bebyggelsen inte längre följer höjden som i 1940- och 1950-talsförorterna. Placeringen har blivit mer formaliserad och regelbunden för att skapa större orienterbarhet. Bebyggelsen är utlagd i ett formellt planmönster där husen i huvudsak är placerade rätvinkligt i förhållande till varann. Fortfarande är dock husen inte orienterade direkt mot gatan.

Bebyggelsen bestod från början av ett begränsat antal hustyper; skivhus i nio våningar, lameller i tre våningar och radhus och fristående villor i två våningar. Sättras låga centrum i 1-2 våningar står i kontrast till och markeras av omgivande höga skivhus. De olika hustyperna förekommer alltid i grupp med enhetlig arkitektur, skala och färgsättning. Bebyggelsen har en utpräglat modernistisk stil med tydliga enkla volymer och flacka mörka tak utan utspringande takfot. Fasaderna är strama och osmyckade, till övervägande del putsade, men även betongelement med frilagd ballast förekommer liksom träfasader på delar av radhusen. Alla flerbostadshus har balkonger med täta balkongfronter, oftast i plåt, indragna eller med bärande sidor av betong.

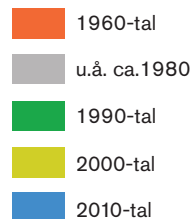
Stadsdelen har en ovanligt gles bebyggelsestruktur, varför en hel del komplettering har kunnat infogas utan att mer än marginellt påverka 1960-talets planstruktur. Däremot har förtätningen inneburit nya byggnadstyper med

en annan skala. I centrum och dess omedelbara närhet har bebyggelsegrupper efterliknande stenstadskvarter i upp till 5 våningar tillkommit, både området uppe på Högsättrahöjden från 1990-talet och det kvarter som uppförs på infartsparkeringen. Flera 7-våningshus som är ett mellanting mellan punkthus och skivhus finns nära centrum liksom några punkthusgrupper och ett 9-vånings punkthus beläget vid Sättradsstråket. Tillkommande bebyggelse följer bebyggelsens gängse orientering och har putsade fasader i ljusa färger som knyter an till 1960-talsbebyggelsen.

Kvarteret som håller på att uppföras på infartsparkeringen har kraftigare och mer kulörta kulörer än vad som är vanligt i Sätra. Uppdelningen färgmässigt ger byggnaderna en avvikande vertikal karaktär. Kvarterets punkthus är den enda byggnaden i området som relaterar till centrumbyggnadens och tunnelbanans riktning.

Detta kvarter påverkar också orienteringen mot centrum negativt. Bebyggelsen döljer centrumbyggnaden med dess förtorg sett från Skärholmsvägen och den enkelriktade gatan runt kvarteret gör att biltrafiken inte längre rör sig rakt i riktning in mot centrum. Det gena gångstråket från industriområdet löper dock fortfarande rakt mot centrum.

Bebyggelsens ålder

Ny mellanskala i centrum.

Det nya kvarteret döljer centrum från Skärholmsvägen.

Nulägesbeskrivning

Centrumbyggnad - Exteriör

Centrumanläggningen består av en envåningsbyggnad, förlagd tvärs över tunnelbanespåret med förhöjt mittparti, cirka 15 x 30 meter, samt ett souterrängplan.

Det förhöjda mittpartiet har flackt sadeltak, övriga delar har platta tak. Taken är belagda med papp med plåtbeklädda murkrön som i sen tid målats signalgula.

Fasaderna är till största delen vitputsade i sen tid, men bevarar till mindre del ursprungligt vitslammat tegel. I söder mot schaktet ner mot tunnelbanan är fasaden gjuten i betong. Mot söder och mot norr finns lastkajer med skärmtak av plåt.

Närmast taket löper en bred fris av träpanel på förvandring, idag vitmålad, men på södra fasaden med bevarad ursprunglig brun kulör. Frisen saknas idag helt på östra fasaden. Sockeln är putsad och gråmålad i sen tid, dessförinnan klädd med bruna klinkerplattor.

Byggnaden har sekundära skärmtak från 1990-talet över entréerna, bestående av en stålkonstruktion belagd med ett sadeltak av glas. Under taket sitter opaka globarmaturer. Skärmtaken har målats signalgula i sen tid och försetts med skyltar "Sätra". Skyltar sitter även på fasaderna.

Exteriöra skyltfönster har bytts ut mot nya aluminiumpartier eller satts igen. I nordväst har ett glasat uterum tillkommit i sen tid. Den förhöjda hallen har överljus i form av fönsterband i vitmålat stål. Mindre sekundära fönster tillhörande centrums biutrymmen är troligen ursprungliga.

Byggnaden har automatiska entrédörrar av stål och glas av den typ som vanligen används till tunnelbanestationer.

Tunnelbaneperrongerna och centrumbyggnaden binds samman av trappor och betongramper. Ramperna har tak av papp och är försedda

med ljusintag i form av plexikupoler. Perrongerna har motfallstak burna av Y-formade stöd i galvaniserat stål. Utsidan av ramperna pryds av Päivi Ernkviks kakelvägg "Tusen och en natt" från 1994.

Centrumbyggnad - Interiör

Två, i förhållande till varandra, sidställda gångar leder in till inomhustorget. Passagerna är på ena sidan glasade mot butikslokaler, på andra sidan kaklade med ljus stenimiterande klinker. Golvet, som fortsätter ut på inomhustorget, är belagt med mörkgrå klinker, ursprungligen brun Höganäsklinker.

Det centrala inomhustorget har dubbel takhöjd och synlig bärande stomme av prefabricerade pelare och balkar av vitmålad betong. Mellan balkarna består taket av vitmålad lättbetongplank. Torget har överljus, på långsidorna fönsterband av stål i hela torgets längd och på kortsidorna ett större fönsterparti av stål med sentida ljus grönmålade trälameller som solavskärmning. Nedanför fönsterbanden är väggarna av vitmålad betong och längst ner är väggarna i huvudsak glasade mot butikslokaler. Skyltfönstren är sentida glasade aluminiumpartier med delvis igensatta ytor. De flesta butiker har metalljalusier, outhyrda lokaler med ständigt neddragna jalusier. Ovanför skyltfönstren sitter vitlackerade plåtar från 1990-talet för skyltning där butiksnamnen står i homogen svart skrift (med några undantag). Plåtskyltarna belyses av lysrör bakom ljus grönlackerade plåtskärmar. Mellan skyltarna finns även knippen av opaka globarmaturer från samma tid.

I hallen har en skrymmande volym i två våningar ställts in. Den anknyter i ljusa material och färgsättning till övriga fasader, men förtar helt rummets största kvalitet, den öppna rymden. Runt volymen finns gångar längs med fasaderna, bredare gångar leder till tunnelbaningången, men gången på hallens södra sida är

mycket trång.

Det enda ursprungliga ytskiktet i hallen är ett litet parti glaserad stavformad stående klinker i en bankomatnisch utanför Ica.

Den anslutande tunnelbanehallen har däremot ursprunglig brun Höganäsklinker på golvet samt väggar klädda med stående stavformad glaserad klinker, delvis ursprunglig, delvis kompletterad.

Nulägesbeskrivning

Till vänster: Centrumbyggnaden har förlorat sin modernistiska stringens. Jämför med äldre fotografi på sidan 13.

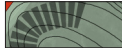
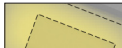
Ovan till höger: Inomhustorget har förändrats genom den inställda volymen och helt nya ytskikt.

Nedan till höger: Tunnelbanehallen har ursprunglig vägg- och golvklinker. Längst till höger syns det enda spåret av centrumhallens ursprungliga väggbeklädnad.

Nulägesbeskrivning

Rumsligheter

- Gröna delar
- Rumsskapande vegetationsfront
- Rumsskapande bergsskärring eller bergsparti
- Högre byggnad eller högre belägen byggnad
- Rumsskapande bebyggelsefront
- Rumsbildning /torgyta
- Hallens inre rumsbildning
- Projektgräns

Nulägesbeskrivning

Stadslandskapets rumsliga karaktär

Från tunnelbaneperrongen, vänthallen och de två torgen finns en visuell relation med den omgivande markanta topografin. Dess bergspartier och vegetation präglar utsikten och gör det tydligt att man befinner sig i tidigare kuperad skogsmark.

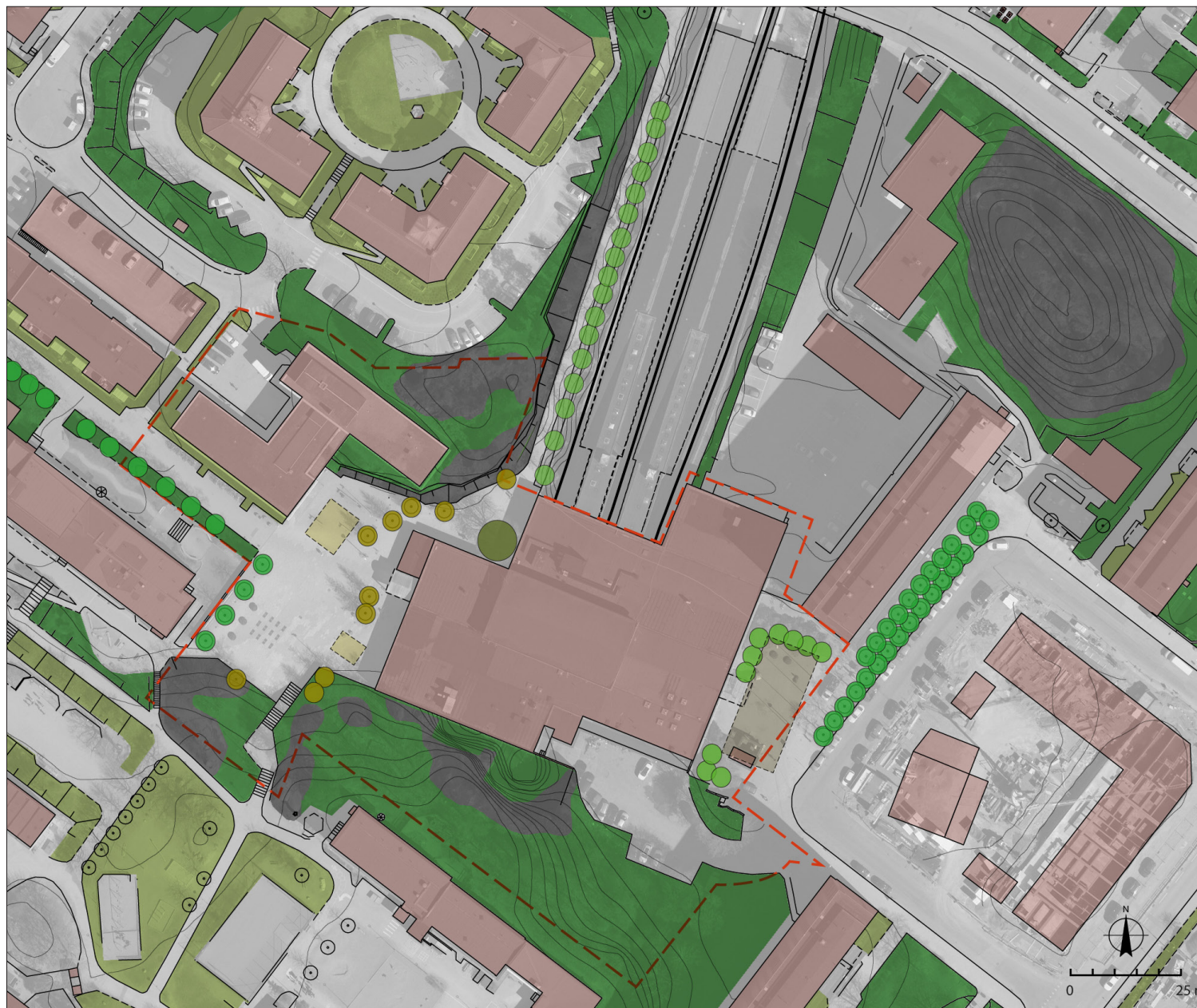
De tre höga skivhusen markerar Sättras centrum och upplevs som landmärken. Några lägre hus upplevs också som rumsskapande i stadslandskapet p.g.a. att de är högre belägna, t.ex. Sätorskolan.

Sättra centrum består av tre rumsligheter, två yttre torg och ett inre. Västra torget ramas in av lägre bebyggelse samt bevarade höjder med naturlig växtlighet. Östra torget ramas in av den låga centrumbyggnaden, höga skivhus, hus i mellanskala samt bevarade högre naturpartier. På båda de yttre torgen upplevs det skevande mötet mellan bebyggelsestrukturens förhållande riktningar. Det inre torgrummet har ingen kontakt med omgivande stadslandskap. Sekvensen öppet - introvert/slutet - öppet ger en varierande upplevelse med stora kontraster vid en öst-västlig rörelse. Det inre torgrummets rumslighet kan dock idag inte längre upplevas.

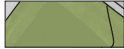
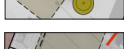
Ovan t.v.: Utsikt från tunnelbanehallen över höjden i norr.
Ovan t.h.: Utsikt över centrum från höjden i nordost.
Till höger: Förlorad rumslighet i inomhustorget.
Längst till höger: Naturmarken söder om centrum och Sätorskolan utgör rumsliga begränsningar idag.

Nulägesbeskrivning

Utemiljö

	Öppna gräsytor eller rabatter
	Naturliknande parkskog
	Bergsskärningar eller berg i dagen
	Lind
	Lönn
	Hästkastanj
	Tegelmatta / Lärkträd
	Yta med smågatsten
	Projektgräns

Nulägesbeskrivning

Utemiljöns karaktär

Sätra centrum ligger inklämt mellan flera markanta höjder som medför visuell kontakt med naturpartierna. Torgbildningarna väster och öster om centrumbyggnaden präglas av detta.

Framförallt naturslänten mellan centrumhuset och skolan är närvarande med markant topografi, bergspartier och äldre träd.

Öster och väster om centrumbyggnaden finns två mindre torg, ett som kan angöras med bil och där det finns ytor för inlastning, och ett för gångtrafik.

Västra torget har kvar sin ursprungliga form och delar av den ursprungliga markgestaltningen. När vårdcentralen uppfördes fick torget en tydligare inramning. Ändringen av centrumhusets entré och skärmtak, som tidigare tydligare var en del av torggestaltningen, samt det i sen tid tillbyggda uterummet som tar en del av torgets yta i anspråk och skapar en tydligare baksida, påverkar torgets rumsliga upplevelse negativt.

På torgets västra och södra sidor finns tidstypiska granitmurar bevarade samt en trappa i granit som leder upp till den intilliggande Sät-raskolan. Även trädraden utmed västra sidan, som fortsätter utmed Hållsättrastigen ner mot Sät-radalsparken, är kvar. Andra detaljer, t.ex. belysningsarmaturer och symmetriskt arrangerade träd, finns inte kvar.

Dagens utseende präglas av upprustningen från 2010. Då planterades nya lärkträd och placerades bänkar i bättre solläge än tidigare. I markbeläggningen finns två orientaliska ”mattor” av tegel. Det finns även en så kallad ”ljudmatta”, ett i marken integrerat ljudkonstverk av Ann Rosén (som i dagsläget inte längre fungerar). Delar av utformningen knyter fint an till torgets ursprungliga enkelhet med genomtänkta material, men lärkträden låter naturmarken invadera det i övrigt ordnade torget.

Östra torget, Sät-ra torg, omges av centrumhuset och tre stycken skivhus. Torget är belagt med betongplattor och smågatsten och har trädrader bestående av lönn och lind (ursprungligen tänkta som hamlade träd) som skapar ett mer intimt inre torgrum. Tidigare var torget öppet mot öster, men ny bebyggelse i kv. Torvsät-ra 1 utgör idag en av torgets väggar. Dess punkthus relaterar direkt till centrumhuset.

Sät-ra Torg är något mera välbevarat än västra torget. En del av träden har dock försvunnit och en förändrad entré samt tillkomsten av en kiosk och ett stationärt tak för torgförsäljning har också påverkat den rumsliga upplevelsen.

För övrigt finns nyare bänkar, en återvinningsstation och cykelställ. Mot söder döljs inlastningen och sluts platsen av ett konstverk, en mjukt formad betongmur. På motsatt sida tjänar skulptören Lasse Cederbergs staket av järnrör som avgränsare. Centralt placerad är Gunnel Fribergs skulptur ”Dockvagn”.

Ovan: Västra togets tegelmattor märks inte på vinterhalvåret. Lärkträden för in skogen på torget.

Nedan: Panorama över östra torget med tre sorters offentlig utsmyckning, två byggnadsintegrerade och en fristående skulptur.

Kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriska utgångspunkter

Nedan redovisas en analys av Sättra centrum kulturhistoriska värden. Analysen utgår från en vedertagen arbetsmodell från Riksantikvarieämbetet. Begreppet kulturhistoriskt värde delas där upp i kategorierna dokumentvärden och upplevelsevärden. Dokumentvärden avser den information en bebyggelsemiljö kan förmedla, t.ex. från samhällshistorisk och arkitekturhistorisk synpunkt, medan upplevelsevärden avser estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaper.

Dokumentvärde

Samhällshistoriskt värde

Sättra är en typisk och tydlig representant för Stockholms utvidgning på 1960-talet. Sättra centrum har ett samhällshistoriskt värde då det sedan tillkomsten av stadsdelen utgjort Sättras nav, viktigaste serviceställe och kommunikationsnod. Genom det nyligen uppförda kvarteret på infarts- och centumparkeringen har orienterbarheten mot centrum minskat. Det går inte länge att intuitivt färdas mot centrum med bil.

Sättra centrum har ett särskilt värde då det är första av flera inomhuscentrum som byggdes i Stockholm under 1960-talet. Värdet påverkas inte av att centrumet redan från början dragits med funktionella och sociala problem. Även det är samhällshistoriskt intressant.

Arkitekturhistoriskt värde

Sättra centrum har en plats i arkitekturhistorien genom byggnadens funktion, som Stockholms första inomhuscentrum. Den enkla byggnaden med ett stramt och slutet yttre och en inre slitstark hall med butiker är en representant för efterkrigstidens sparsmakade, närmast påvra modernism. Det arkitekturhistoriska värdet har

minskat då yttre och inre ändringar av fasader, ytskikt och den centrala rumsligheten otydligt gjort byggnadens ursprungliga utformning.

De omgivande yttre torgytorna är typiska representanter för efterkrigstidens torgbildningar i Stockholm, genom sin delvis bevarade växtlighet och typiska stenmurar. Den ursprungliga konstnärliga utsmyckningen på det västra torget har en praktisk funktion och är integrerad i arkitekturen.

Genom det nyligen uppförda kvarteret på infarts- och centumparkeringen har centrumets plats i stadsbilden decimerats.

Upplevelsevärde

Arkitektoniskt värde

Sättra centrum arkitektoniska värde är idag lågt på grund av ombyggnader som med något undantag gjorts utan respekt för byggnadens ursprungliga arkitektur. Den mest frapperande förändringen är förlusten av rumsligheten i den inre hallen. Den inställda byggnadsvolymen saknar arkitektoniskt värde. Andra tillägg, t.ex. de utskjutande entrétaken, den inre skyltningen, belysningen och den ljusa färgsättningen speglar postmoderna strömningar på 1990-talet och har ett visst värde.

Även torgens arkitektoniska värde har minskat genom ombyggnader och tillägg. Nivås omgestaltning av nordöstra torget har ett visst arkitektoniskt värde och har delvis utförts i samklang med den ursprungliga utformningen.

Senare förtätning i centrumets närhet har minskat den arkitektoniska spänningen som ursprungligen skapades genom kontrastverkan mellan höga och låga hus (hög skivhus och lågt centrum).

Konsekvenser

Konsekvenser vid rivning av centrumbyggnaden och uppförande av nytt torg på samma plats.

När Stockholms första inomhuscentrum rivs försvinner en del av Stockholms samhälls- och arkitekturhistoria. Det är en förlust även om det finns andra centra från 1960-talet kvar som kan berätta en liknande historia.

Upplevelsen av en homogen stadsdel uppförd under en begränsad tidsperiod minskar när dess mest centrala byggnad rivs.

Funktionen i stadsdelen som dess nav, service- och kommunikationsnod kan återskapas genom ett nytt centrum på samma plats.

Värdet av centrumbyggnadens och torgytornas arkitektur och deras plats i arkitekturhistorien som har minskat i och med tidigare förändringar, försvinner helt.

Att tillvarata och utveckla

Kvaliteter att tillvarata och utveckla

Konsekvenserna av en rivning av centrum kan mildras genom att skapa ett nytt centrum, en tydlig årsring, med ett respektfullt förhållningssätt till platsens förutsättningar.

Genom det nyligen uppförda kvarteret på infarts- och centumparkeringen har centrumets plats i stadsbilden decimerats. Öka åter centrumets synlighet från Skärholmsvägen.

Låt skivhusen förbli dominerande i stadsbilden, särskilt sett från Skärholmsvägen, men även inifrån området. Tillkommande byggnader bör därför förhålla sig till dessa i placering och/eller höjd. Nya byggnader behöver dock inte bidra till kontrastverkan mellan hög och låg bebyggelse, då den till stora delar redan har byggts bort i området vid centrum.

Ha ett tydligt förhållningssätt till riktningarna i den befintliga bebyggelsen.

Bevara i möjligaste mån sparad naturmark och bergsformationer. Låt dem bli en del av det nya centrum och/eller låt dessa delar förbli synliga i stadslandskapet.

Bevara delar av det nuvarande centrum i det nya centrum för att ge det en historisk förankring och en igenkänning för Sättras invånare, till exempel konstnärlig utsmyckning eller att det ursprungliga inomhustorget redovisas i någon form.

Att tillvarata och utveckla

Spår av äldre strukturer/resurser

A Avläsbar topografi med delvis bevarad naturkaraktär, både med berg i dagen och bergsskärningar.

B Planstrukturens två riktningar, en som grundar sig i dalstråket som förbinder Sät-radalsparken med Skärholmsvägen och som varit vägledande för bebyggelsens placering på 1960-talet, samt en som följer tunnelbanans sträckning och som idag återfinns i centrumhuset och i punkthuset i det nya kvarteret på den ursprungliga parkeringen.

C Välvuxna träd som ingår i den ursprungliga gestaltningen och som ger grönska åt den i övrigt hårdgjorda miljön.

D Hallens ursprungliga avgränsning.

E Skivhusen som landmärken

F Värdefulla detaljer i utemiljön: granitmurar, järnrörstaket, skulptural mur och skulpturer.

Äldre strukturer / resurser

A avläsbar topografi

B planstrukturens två riktningar

C välvuxna ursprungliga träd

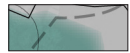
D hallens ursprungliga avgränsning

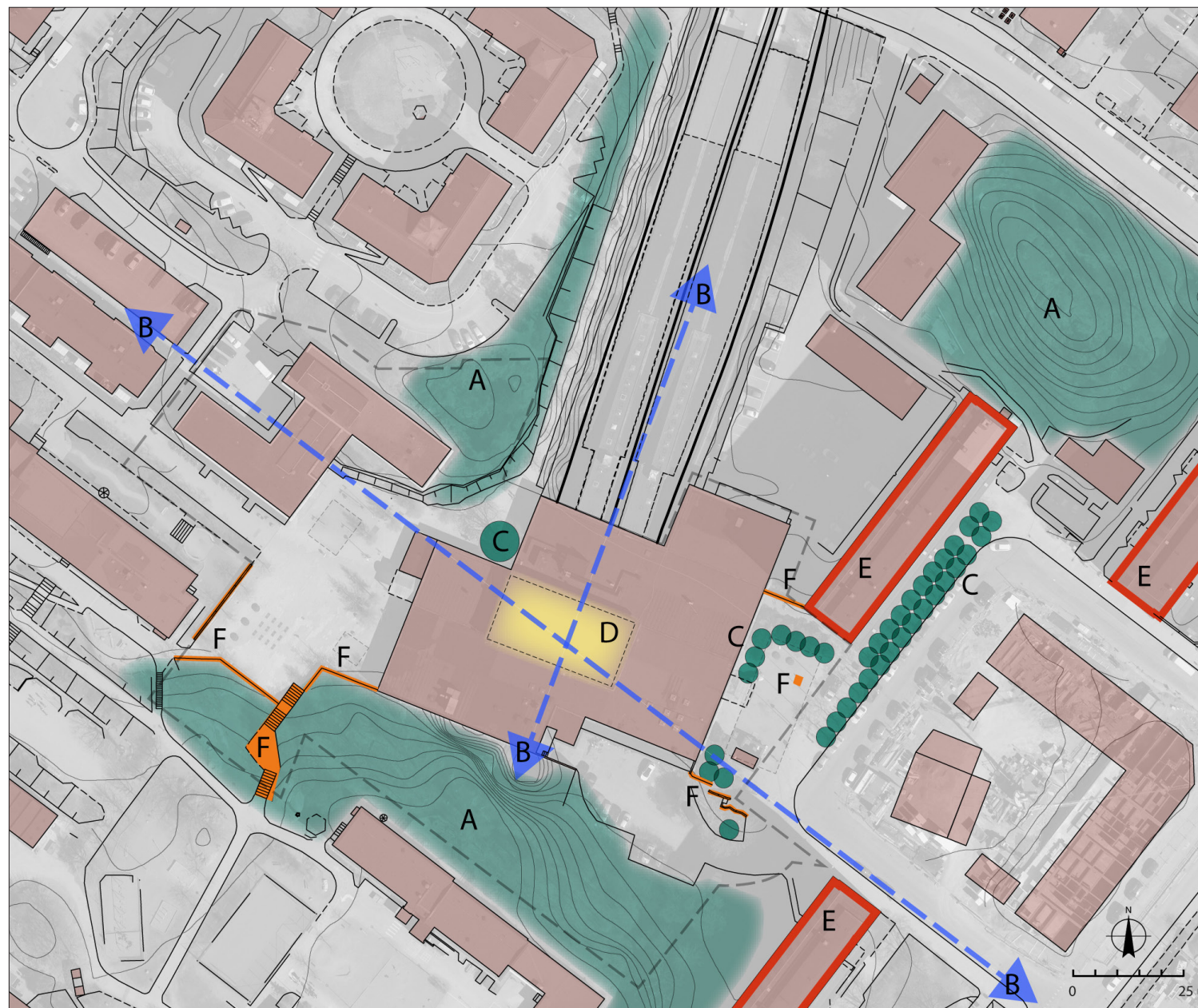
E skivhusen som landmärken

F värdefulla detaljer i utemiljön

Projektgräns

Källförteckning

Arkiv

Mitt I - Söderort, artikelarkiv

Lantmäteriet (historiska kartor, topografisk karta, historiska ortofoton)

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret, Fornminnesregistret

Stockholms stad, Byggnadsnämndens arkiv (BNA), (detaljplaner, bygglovärenden), Centrala expeditionen (generalplaner)

Stockholms stad, Gatu- och parkförvaltningens arkiv (ritningar)

Stockholms stad, Stadsarkivet (kartor och ritningar)

Stockholms stad, Stockholms stadsmuseum, Digitala stadsmuseet (broschyrer, fotografier, inventeringar)

Svenska Dagbladets artikelarkiv

Skrifter

Blomberg, Ingela, Hedberg, Lotta, Jensfelt, Cecilia, *Efterkrigstidens centrumanläggningar*, Länsstyrelsen i Stockholms län, 2002

Generalplan för Stockholm 1952, Stockholms stadsplanekontor, Stockholm, 1952

Johansson, Ingemar, *Stor-Stockholms bebyggelsehistoria: markpolitik, planering och byggnade under sju sekler*, Gidlund i samarbete med Byggforskningsrådet, Stockholm, 1987

Markelius, Sven (red.), *Det framtida Stockholm: riktlinjer för Stockholms generalplan*, Stockholm, 1946

Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd: från idé till byggd miljö*, Formas, Stockholm, 2008

Söderström, Göran & Bernhardsson, Siv (red.), *Stockholm utanför tullarna: nittiosju stadsdelar i ytterstaden*, Stockholmia, Stockholm, 2003

Internet

stockholmskallan.se (fotografier)

eniro.se (kartor)

DpWebmap, Stockholms stad, (kartor)

SGU, Statens Geologiska Undersökningar